

Sona Ağaverdi qızı Əlizadə
Bakı Dövlət Universiteti
Kitabxanaşünaslıq kafedrasının magistrantı

UDC 004.942 + 316.454.3

İNFORMASIYA AXTARIŞININ MÜASİR METODLARI

Xülasə: *Kitabxana-informasiya xidmətinin səmərəli təşkilində informasiya-axtarış sistemləri əhəmiyyətli rol oynayır. Sənəd-informasiya daşıyıcılarının analitik-sintetik işlənməsi nəticəsində ilkin növ sənədlərdən II növ sənədlərin alınması prosesi kitabxana-informasiya proseslərinin texnoloji modelinin ilkin mərhələsi kimi məqalədə öz təhlilini tapmışdır.*

Açar sözlər: *axtarış, sənəd, informasiya, İAS-lar, fakt, əlamət.*

Sona Ağaverdi gizi Alizadeh

Modern methods of information retrieval

Summary: *Information retrieval systems play an important role in the effective organization of library and information services. The process of obtaining the second type of documents from the first type of documents as a result of analytical-synthetic development of document and information carriers as the initial stage of the technological model of library-information process has been analysed in the article.*

Key words: *research, document, information, IRS, fact, sign.*

Сона Агаверди кызы Ализаде

Современные методы поиска информации

Резюме: *Информационно-поисковые системы играют существенную роль в организации библиотечно-информационного обслуживания. В статье отражено полный анализ разработки информационно-документальных носителей в результате чего были получены первичные стадии технологического процесса получения вторичных видов документов из первичных.*

Ключевые слова: *поиск, информация, ИПС, факты, признаки.*

“İnformasiya axtarışı” informatikanın mərkəzi anlayışı olub, insanla informasiya kütləsi arasında yaranan müxtəlif kommunikasiya proseslərini ifadə edir. İnformatikada elektron hesablama texnikası əsasında yerinə yetirilən informasiya axtarışı proseslərinin öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Lakin adi kataloq, kartoteka və biblioqrafik vasitələrdən başlayaraq bütün avtomatlaşdırılmış informasiya axtarışı metodları və texnologiyası informasiya axtarışı proseslərinə daxildir. İnformatikada informasiya axtarışı dedikdə tələbatçının sorğusuna uyğun olan faktların, məlumatların, sənədlərdən tapılmasına imkan verən məntiqi və texniki əməliyyatların məcmusu nəzərdə tutulur [3, s.72].

İnformasiya axtarışının mərkəzi anlayışı relevantliqdir. Bu anlayış müəyyən İAS vasitəsilə verilən sənədlərin tələbatçı sorğusuna uyğunluq dərəcəsini ifadə edir. Sorğunun xarakterindən asılı olaraq axtarışın son məqsədi də müxtəlif olur.

Axtarılan obyekt və axtarışın məqsədindən asılı olaraq ünvan, semantik və faktoqrafik axtarış növləri fərqləndirilir.

Maddi obyektlərin verilmiş müəyyən əlamət, koordinat əsasında axtarışına ünvan axtarışı deyilir. Kataloqda, kartotekada müəyyən sorğu əsasında maddi informasiya daşıyıcısı olan sənədlərin axtarılıb tapılması ünvan axtarışıdır. Kitabxanalarda müəllif cədvəlləri adlanan vəsaitdən istifadə edilir. Bu vəsaitdə müəllif işarəsinin axtarışı da ünvan axtarışına misal ola bilər [4, s.115].

Ünvan axtarışından fərqli olaraq semantik axtarış daha mürəkkəb xüsusiyyətlərə malikdir. Semantik axtarış dedikdə müəyyən bilik elementlərinin, yəni fakt, konsepsiya, metod prinsip və ideyaların axtarılması nəzərdə tutulur. Əgər ünvan axtarışında maddi obyektin ifadə planı, forması, adı əsas götürülürdüsə, semantik axtarışda obyektin mənası, məzmunu əsas götürülür. Semantik axtarış həmişə informasiya axtarışıdır, çünki burada əsas cəhət müəyyən məzmunlu informasiyanın verilməsi və alınmasıdır. Faktoqrafik və mövzu axtarışı semantik axtarışdır. Məsələn, müəyyən bilik sahəsinə və problemə dair sənəd axtarışı, müəyyən informasiyanın patent saflığı, yəni yeni olmasının müəyyən edilməsi, müəyyən texniki obyektin xarakteristikasının sənədlər əsasında meydana çıxarılması və s. semantik axtarışa misal ola bilər.

Həm ünvan, həm də semantik axtarış zamanı tələbatçı müəyyən sənədi tapır. Sənəd axtarışı sorğuya uyğun olaraq müəyyən İAS-nin yaddaşından sənədlərin biblioqrafik, referativ informasiyaların, yaxud orijinalların və ya surətlərin axtarılması, tapılması və tələbatçılara verilməsidir. İlkin və ikinci növ sənədlərin saxlandığı yerləri, yeni yaddaşları fərqləndirmək lazımdır. İlkin sənədlər olan saxlayıcı yaddaş arxivlər, kitabxanaların kitab saxlayıcıları, depozitar fondlar və s-dir. İkinci növ sənədlər əsasən kartotekalarda, kataloqlarda, biblioqrafik vasitələrdə və s. saxlanılır. Belə fərqləndirmə

məqsədəuyğun sayılır. Çünki real, adi şəraitdə informasiya axtarışı zamanı əvvəlcə ikinci növ sənədlərin saxlandığı obyektə, sonra isə ilkin sənəd saxlayıcılarına müraciət edilir [4, s.116].

Faktoqrafik axtarış müəyyən faktların, məlumatların axtarılması ilə bağlı olan informasiya axtarışıdır. Bu informasiya axtarışı adətən faktoqrafik İAS-lar vasitəsilə icra edilir.

İnformasiya axtarışı əsasən İAS-lar əsasında icra edilir. İnformasiya axtarışı sistemi sənədlərin, onlara dair məlumatların, yaxud ayrı-ayrı faktların mühafizəsi və axtarılmasını təmin edən metod və vasitələrin məcmusudur.

İnformasiya axtarışı vəzifələrini yerinə yetirmək üçün İAS-nin dörd əsas elementi olmalıdır.

1) İnformasiya axtarışı dillərindən, sənədlərin və sorğuların indeksləşdirilməsi prosesində həmin dillərin istifadə qaydalarından, informasiya verilişi meyarlarından ibarət olan məntiqi-semantik aparat

2) İnformasiya-axtarışı kütləsi

3) İnformasiya-axtarış kütləsinin mühafizəsini və axtarılmasını reallaşdıran vasitələr

4) Sistemlə əlaqədə olan abonentlər (tələbatçılar və sistemi idarə edən işçilər) [4, s.117].

Göstərilən elementlərin qarşılıqlı əlaqələri İAS-nin fəaliyyətini idarə edir.

İAS-ları informasiya kütləsinə daxil edilən sənədlərin tiplərinə görə də təsnif etmək olar. Bu halda sənədlərin tematik əlamətləri nəzərə alınmır. İnformasiya axtarışının növünə və obyektinə görə İAS-lar sənəd və faktoqrafik olmaqla iki yerə ayrılır.

Sənəd İAS-ları axtarılan informasiyaları mühafizə edən və müəyyən sənədlərin axtarılmasını təmin edən İAS-lardır. Axtarış məqsədindən asılı olaraq sənəd İAS-ları ya sənədlərin orijinallarını (yaxud surətlərini) biblioqrafik təsvirlərini verir, ya da axtarılan sənədlərin kitab saxlayıcıda yerini (ünvanını) göstərir.

Faktoqrafik İAS-lar tələbatçıların sorğularına əsasən müəyyən faktların, məlumatların verilməsini təmin edir və həmin fakt və məlumatları özündə əks etdirən sənədlərə bilavasitə baxmağa ehtiyac qalmır.

Sənəd-faktoqrafik İAS-lar da vardır. Belə İAS-lar sənəd və faktoqrafik İAS-lar arasında keçid mərhələsi təşkil edir. Sənəd-faktoqrafik İAS-lar bilavasitə soruşulan faktları, məlumatları deyil, onları mühafizə edən sənədlərə dair informasiyaların axtarılması və verilməsini təmin edir.

Axtarış rejimlərinə görə informasiyanın seçilmiş yayılması və retrospektiv axtarış rejimlərində işləyən İAS-lar fərqləndirilir [4, s.121].

İnformasiyanın seçilmiş yayılması rejimində İAS-lar tələbatçıların daimi sorğularına əsasən onlara cari informasiyalar verirlər. Cari informasiya verilişi həftədə, yaxud ayda bir dəfə təşkil edilir. Tələbatçılar (fərdi və kollektiv)

maraqlandıqları mövzuları müəyyən İAS-ı istismar edən idarəyə göndərirler. Həmin mövzular indeksləşdirilir və sistemə daxil edilir.

Retrospektiv axtarış rejimi tələbatçıların bir dəfə vediyi sorğular əsasında İAS-in müəyyən dövrdə toplanmış informasiya kütləsi içərisindən sənədlərin bibliografik informasiyalarının, surətlərinin, faktlarının və məlumatların axtarılması və verilməsidir. Belə axtarış rejimi bəzən sorğu-cavab rejimi də adlandırılır.

İnformasiyanın seçilmiş yayılması rejimində tələbatçıların informasiya sorğuları İAS-ın sənəd kütləsinə nisbətən gec dəyişir. Retrospektiv axtarış rejimində isə sənəd kütləsi əksər hallarda tematik cəhətdən sabit qalır, sorğular isə epizodik xarakter daşıyır.

İnformasiya axtarışı kütləsinin təşkili üsuluna görə İAS-larda düz və əks təşkil fərqləndirilir.

İnformasiya axtarışı kütləsinin düz qaydada təşkili sənədlərin ünvanlarının axtarış əlamətlərinə görə qruplaşdırılmasıdır. İAS-larda axtarış zamanı sorğunun axtarış əlamətləri ardıcıl olaraq sənədlərin axtarış əlamətləri ilə müqayisə edilir və uyğun olduqda tələbatçıya verilir. Sənədlərin axtarış əlamətləri nömrələr üzrə, yaxud digər əlamətlərə görə qruplaşdırıla bilər.

Əks qaydalı təşkilə informasiya axtarış kütləsi ünvanları da göstərməklə sənədlərin axtarış əlamətlərindən ibarətdir. Burada hər axtarış əlaməti eynidirsə, o zaman sənədlərin hamısı eyni bir nömrə (ünvan) almış olur. İnformasiya axtarışı kütləsində əlamətlər adətən əlifba sırasına görə düzülür.

Əks qaydalı təşkilə sorğuya relevant olan sənədlərin axtarışı iki mərhələyə bölünür. Birinci mərhələdə sorğunun axtarış əlamətlərinə uyğun olan sənədlərin nömrələri axtarılır. İkinci mərhələdə isə sənədlərin özləri (əsl) aşkar edilir.

İnformasiya axtarış kütləsinin düz və əks təşkili bir-birini tamamlayır. Onların müsbət və mənfi cəhətləri vardır.

İAS-ların işlənməsi təcrübəsində informasiya-axtarış kütləsinin düz və əks qaydalı təşkilinin əlaqəli variantlarından istifadə edilir. Belə təşkil formaları avtomatlaşdırılmış İAS-larda daha çox tətbiq edilir [4, s.123].

ƏDƏBİYYAT

1. Xələfov A. *Kitabxanaşünaslığa giriş: Dərslik: I cild.* – Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2001.
2. Xələfov A. *Kitabxanaşünaslığa giriş: Dərslik: II cild.* – Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2003.
3. Xələfov A., Qurbanov A. *Kitabxanaların kompüterləşdirilməsinin əsasları: Dərslik.* – Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2016. – 328 s.
4. Rüstəmov Ə. *İnformatika.* – Bakı, 2001. – 511 s.